

42. Фомин П. И. Указ. соч. – С. 11.
43. Монковский Ч. Указ. соч. – С. 6092.

Надійшла до редакції 6.05.2014 р.

Всесвітня історія

ББК ТЗ(2)6-83Ленін+ТЗ(2)61-56

ОСОБИСТЕ СТАВЛЕННЯ В. І. ЛЕНІНА (УЛЬЯНОВА) ДО ВИРІШЕННЯ «ЄВРЕЙСЬКОГО ПИТАННЯ»

О. Ю. Сучкова

АНОТАЦІЯ

На основі аналізу творів російського політичного і державного діяча, першого керівника радянської держави В. І. Леніна (Ульянова) досліджується його ставлення до єврейського народу та пропозиції щодо вирішення «єврейського питання». В роботі висвітлюється негативне ставлення В. І. Леніна до антисемітизму і погромного руху проти євреїв, розкривається полеміка лідера більшовиків із діячами Загального єврейського робітничого союзу у Литві, Польщі, Росії (Бунду), викладені основні положення теорії національного рівноправ'я та розвитку єврейської культури. Дана оцінка особистого бачення В. І. Леніним вирішення «єврейського питання» шляхом асиміляції.

Ключові слова: В. І. Ленін (Ульянов), євреї, «єврейське питання», антисемітизм, погроми, Бунд, сіонізм, асиміляція, їдиш, іврит.

Володимир Ілліч Ленін (справжнє прізвище – Ульянов; 22(10).04.1870 – 21.01.1924) був однією з наймасштабніших і найскладніших політичних фігур ХХ століття. Тому історики новітнього часу під впливом еволюції історичних цінностей продовжують аналізувати його особистість, діяльність, спадщину. Кожне десятиріччя, починаючи з 1920-х років, вносило свої особливості в розуміння образу В. І. Леніна та аналіз його праць. Дослідження ставлення лідера більшовиків до вирішення «єврейського питання», а також впливу особистої позиції В. І. Леніна на національну політику РСДРП(б) залишається актуальним й до сьогодні.

Різним аспектам діяльності В. І. Леніна присвячена величезна кількість наукової, науково-популярної та художньої літератури. Лише один з бібліографічних вказівників творів лідера більшовиків та літератури про нього складається з 19 томів [1]. Основні роботи В. І. Леніна з національного питання взагалі були опубліковані в окремій збірці «Питання національної політики і пролетарського інтернаціоналізму» [2]. Єдина збірка «Ленін про єврейське питання в Росії» зі вступом голови Єврейського комісаріату при Народному комісаріаті по справах національностей та Центрального бюро єврейських секцій при ЦК РКП(б) С. М. Діманштейна була видана у 1924 році [3]. В ній вміщені окремі статті та низка думок, які висловлював політик-революціонер у різні часи, а також документи: Законопроект про національне рівноправ'я, що був внесений на розгляд фракцією РСДРП; Декларація прав народів Росії від 2 листопада 1917 р.; Декрет Ради Народних Комісарів «Про припинення в корені антисемітського руху» від 27 липня 1918 р. та Доповідна записка Центрального бюро єврейських комуністичних секцій при ЦК РКП(б) і Головного бюро єврейських комуністичних секцій при ЦК КП(б)У.

Погляди В. І. Леніна на вирішення «єврейського питання» найбільш докладно проаналізували російський історик Олег Будницький в роботі «Російські євреї між червоними і білими» [4], угорський дослідник Тамаш Краус у монографії «Ленін. Соціально-теоретична реконструкція» [5], американські історики Ричард Пайпс в дослідженні «Невідомий Ленін: із секретних архівів» [6] та Йоханан Петровський-Штерн у творі «Єврейське питання Леніну» [7], Цві Гітельман у книзі «Неспокійне століття: євреї Росії та Радянського Союзу з 1881 р. й до наших днів» [8], а також німецький автор Арно Люстигер та інші [9]. У своїх роботах з історії євреїв увагу тактичним і організаційним розходженням між теоретиками Бунду і В. І. Леніним приділили українські історики Віктор Гусев та Марія Лобанова-Гулак [10].

Джерелами для даної статті стали безпосередньо праці В. І. Леніна «Проект резолюції про місце Бунду в РСДРП» (1903 р.), «Мобілізація реакційних сил та наші завдання» (1903 р.), «Націоналізація єврейської школи» (1913 р.), «Критичні нотатки з національного питання» (1913 р.), «Про національну програму РСДРП» (1913 р.), «В трьох соснах заблукали» (1916 р.), «Пункт програми в області національних відносин» (1919 р.) та «Про погромну травлю євреїв» (промова на грамофонній пластинці 1919 р.) тощо. Докладна інформація міститься в спеціалізованих енциклопедійних виданнях [11].

Мета даного дослідження – у світлі сучасних концептуальних підходів на основі аналізу праць В. І. Леніна охарактеризувати особисте ставлення лідера РСДРП(б) до вирішення «єврейського питання».

Лідер більшовиків постійно підкреслював, що для нього національне питання, тобто рівноправ'я націй і ліквідація національного гніту, – це питання другорядне, яке слід повністю підкорити потребам класової боротьби, економічного розвитку і державно-адміністративного управління. В партійній газеті «Іскра» В. І. Ленін висловився наступним чином: «Єврейське питання звучить саме так: асиміляція чи відокремленість? – та ідея єврейської національності носить явно реакційний характер не тільки у послідовних прибічників її (сіоністів), але й у тих, хто намагається поєднати її з ідеями соціал-демократії (бундівців). Ідея єврейської національності суперечить інтересам єврейського пролетаріату, створюючи в ньому прямо чи непрямо настрій, ворожий асиміляції, настрій «гетто»» [12].

В. І. Ленін різко висловлювався проти антиєврейської політики царської влади, відмічаючи, що «...жодну національність в Росії так не пригнічували і не переслідували, як єврейську», «найбільш пригнічена і затравлена нація – єврейська» [13]. Він неодноразово вимагав надання повного рівноправ'я євреям Російської імперії. Так, з його ініціативи Російська соціал-демократична робоча фракція в 4-й Державній Думі внесла законопроект про відміну всіх обмежень прав євреїв і загалом всіх обмежень, пов'язаних з походженням або приналежністю до будь-якої національності. В проекті, який розробив В. І. Ленін, зазначалося, що громадяни всіх національностей Російської імперії повинні бути рівними перед законом; жоден громадянин без різниці статі та віросповідання, не може бути обмежений в політичних і будь-яких інших правах на підставі його походження або приналежності до будь-якої національності.

Два пункти законопроекту стосувалися окремо єврейського населення: проголошувалось, що відмінюються всі закони, тимчасові правила, примітки до законів тощо, які обмежували євреїв в будь-якій сфері громадського і державного життя; відмінюється стаття 767 т. IX, в якій йдеться, що «євреї підвладні загальним законам в усіх тих випадках, коли не прийняті особливі про них правила»; відмінюються всі й будь-які обмеження євреїв в області права мешкання і пересування, права на освіту, прав на державній та громадській службі, виборчих прав, воїнської повинності, права придбання й оренди нерухомості в містах, селах тощо, відмінюються всі обмеження

євреїв в користуванні ліберальними професіями тощо. Тобто, пропонуючи ліквідацію смуги осілості, а також будь-яких обмежень прав єврейського населення в галузі освіти, державної і громадської служби, придбання та оренди майна в містах і селах тощо, В. І. Ленін особисто, а за ним і члени РСДРП(б) виступали за повну емансипацію єврейського населення. Однак, в пункті №4 проекту зазначалось, що «до цього закону додається список законів, розпоряджень, тимчасових правил тощо, які спрямовані на обмеження прав євреїв, і що повинні бути скасовані» [14]. Фактично жодного списку до законопроекту В. І. Ленін не додав.

За свідочтвами сучасників, особисте ставлення Володимира Ілліча до євреїв було позитивним, і йому навіть належать висловлювання надзвичайно філософічного характеру. Наприклад, Максим Горький в першому виданні 1924 року спогадів про В. І. Леніна зафіксував вислів вождя, написаний у листі до нього: «Ми (росіяни) – народ, в більшій мірі талановитий, але вкрай лінивого розуму. Російський розумник майже завжди єврей або людина з домішками єврейської крові» (в подальшому цей вислів був вилучений із публікацій) [15].

Однозначно негативним було ставлення В. І. Леніна до антисемітизму в усіх його проявах. Вперше він затаврував його в «Проекті резолюції про місце Бунду в РСДРП» (1903 р.) як «огидне розпалювання расової особливості та національної ворожнечі». В квітні 1914 року лідер більшовиків зазначав, що «антисемітизм пускає все більш глибокі корені серед імущих прошарків...». В роботах «Мобілізація реакційних сил і наші завдання» (1903 р.), «Про погромну травлю євреїв» (1919 р.) лідер більшовиків гнівно засуджував єврейські погроми, стверджуючи, що «тільки зовсім темні й забиті люди можуть вірити брехні й наклепам, що розповсюджуються про євреїв» [16]. На історичному засіданні другого Всеросійського з'їзду Рад 26 жовтня 1917 р. після прийняття першого документу – «Декрету про мир» – була прийнята резолюція, в якій проголошувалось «справою честі місцевих рад не допустити єврейських і всяких інших погромів з боку темних сил». І тільки після цього прийняли «Декрет про землю».

За ініціативою В. І. Леніна 27 липня 1918 року Раднарком РРФСР прийняв декрет «Про припинення в корені антисемітського руху», що оголосив антисемітів, погромників і підбурювачів до погромів «поза законом». В констатуючій частині йшлося про те, що «контрреволюціонери поновили травлю проти євреїв, користуючись голодом, втомою, а також нерозвиненістю найбільш відсталих мас і залишками ворожнечі до євреїв, що була привита народу самодержавством». Трудящим пояснювали, що «єврейські буржуа вороги нам не як євреї, а як буржуа. Єврейський робітник нам брат» [17]. Раднарком РРФСР оголошував «антисемітський рух загрозою для справи робочої та селянської революції» і закликав «трудоий народ Соціалістичної Росії усіма засобами боротися з цим злом», а також постановляв усім Радам депутатів «прийняти рішучі міри для припинення в корені антисемітського руху». Згідно свідченням С. М. Діманштейна, який готував декрет, його проект був відредагований В. І. Леніним. Він особисто вписав останню фразу про «припинення в корені».

Дещо пізніше радянський економіст і літератор Юрій Ларін (М. А. Лур'є), ставлячи запитання, чому лідер більшовиків вважав боротьбу проти антисемітизму «важливою для нашої революції загалом», давав на нього прямолінійно-«марксистську» відповідь: «справа не тільки в захисті єврейських трудящих від несправедливості, а в захисті всієї революції від буржуазії». В першій половині 1918 року фізична погроза для євреїв від червоноармійців була не меншою, якщо не більшою, ніж від противників більшовиків [18].

Але ні ці вимоги, ні перемоги над контрреволюцією і хоробрість червоноармійців-євреїв не могли покінчити з проявами антисемітизму. Максим Горький написав у 1919

році агітаційну листівку «Про євреїв», в якій охарактеризував їх як «дріжджі прогресу». Філософемітська за змістом прокламація була випущена масовим тиражем Петроградською радою робочих і червоноармійських депутатів. Семен Діманштейн, показавши листівку, хотів добитися від Володимира Ілліча затримки в розповсюдженні прокламації, оскільки «М. Горький співав неймовірний дифірамп єврейському народу, дуже хвалив його, тому створювалось враження, що революція тримається на євреях, особливо на їх середняцькому елементі». Голова Єврейського комісаріату вважав, що це «не тільки не відповідає дійсності, але ще може послужити на руку нашим ворогам для використання в антисемітських цілях проти революції». В. І. Ленін погодився лише з тим, що «листівка сформульована дуже невдало, бо в селянській країні потрібно іноді рахуватися з таким ганебним забобою як антисемітизм» [19]. В листівці М. Горького крім фрази про те, що «в боротьбі за свободу Росії єврейська інтелігенція пролила крові своєї не менше, ніж наша, російська», ні слова про роль євреїв в революції не йшлося, тим більше про те, що революція «тримається» на євреях.

На важливість для В. І. Леніна «єврейського питання» вказує той факт, що наприкінці березня 1919 року він записав на грампластинку промову «Про погромну травлю євреїв», яку не дуже широко пропагували після його смерті, а при відтворенні в 1961 році на довгограючу пластинку речей першого керівника радянської держави, записаних на грамофонній пластинці за його життя, була виключена лише промова проти антисемітизму. В зверненні до солдат Червоної армії звучали слова: «Антисемітизмом зветься розповсюдження ворожого ставлення до євреїв. Коли проклята царська монархія доживала свій останній час, вона намагалась натравити темних робочих і селян на євреїв... Ненависть вимучених робітників і селян капіталісти намагались спрямувати на євреїв. І в інших країнах приходиться бачити нерідко, що капіталісти роздмухують ворожнечу до євреїв..., щоб відволікти їх погляди від справжнього ворога трудящих – від капіталу. Ворожнеча до євреїв тримається міцно тільки там, де кабала поміщиків і капіталістів створила безпросвітну темряву робочих і селян... Не євреї вороги трудящих. Вороги трудящих – капіталісти усіх країн. Серед євреїв є робітники, трудівники – їх більшість... Ганьба тим, хто сіє ворожнечу до євреїв, хто сіє ненависть до інших націй. Нехай живе братерська довіра і бойовий союз робочих усіх націй в боротьбі за повалення капіталу» [20].

В. І. Ленін різко і рішуче засуджував погроми, але залишався вірним тезису про те, що «класове питання» є єдиним ключем до вирішення проблем. Тільки робітники – «наші браття, наші товариші в боротьбі за соціалізм». Звичайно, у спрямованій проти антисемітизму агітаційній промові неможливо було повністю розкрити проблему, але ленінський метод її вирішення виходив з наступного: замість національно-етнічних і релігійних компонентів у центр уваги були поставлені класові суперечності, оскільки саме таким був єдиний шлях до зміни режиму й перемоги на фронті. Вождь пролетаріату особливо виділив той момент, що він захищає не всіх євреїв, а «маси єврейських трудящих», які є такими ж жертвами режиму, як і російська біднота [21].

Однак, в 1920 – 1921 роках В. І. Ленін, дізнаючись про нові погроми з десятками тисяч жертв, влаштованих як червоними кавалеристами, так і бандами мародерів, віддав наказ відправляти повідомлення «до архіву». Цей факт вступає у протиріччя з його полум'яними речами з грампластинок. Володимира Ілліча хвилювали насамперед інтереси збереження влади, а не життя євреїв. Коли він вважав за потрібне досягти уваги у єврейських мас і в той же час дисциплінувати власні ряди, прибігаючи до закликів проти антисемітизму, більшовицький лідер виступав у якості філософіта, але, коли його заяви могли завадити славі переможної армії С. М. Будьонного, В. І. Ленін замовчував про криваві погроми [22]. Більшовицький лідер єврейські погроми

розглядав як заваду справі революції, а співчуття жертвам цих погромів не заважало йому називати переживання євреїв «реакційно-панічним настроєм» [23].

Позиція В. І. Леніна з «єврейського питання» була разом з тим незначною частиною більшовицької ідеології, що була створена ним, і повністю визначалася інтересами політичної боротьби. В основі цієї позиції була рішуча відмова засновника більшовизму розглядати єврейство як окрему націю, аргументована доктринерською тезою про обов'язковість для нації спільності території й мови. В. І. Ленін слідом за одним із лідерів і теоретиків німецької соціал-демократії та II Інтернаціоналу Карлом Каутським бачив у євреях тільки касту, що була відсторонена внаслідок нав'язаних їм ненормальних умов існування: «євреї в Галіції і Росії скоріше каста, ніж нація, і спроба конституювати єврейство, як націю, по суті спроба збереження касты». Лідер більшовиків писав: «із 10,5 мільйонів євреїв в усьому світі трохи більше половини проживають в Галіції та Росії, відсталих, напівдиких країнах, що тримають євреїв насиллям у стані касты. Інша половина живе в цивілізованому світі, й там немає кастової відстороненості євреїв. Там проявились ясно великі всесвітньо-прогресивні риси в єврейській культурі: її інтернаціоналізм, її здатність до відгуку на передові рухи епохи» [24].

Для В. І. Леніна ідея єврейської нації завжди залишалась «сіоністською, абсолютно неправдивою і реакційною за своєю суттю». Відповідним було його ставлення до сіонізму, прибічників якого він постійно таврував як реакціонерів або називав «патентованими представниками єврейської нації». Особливо різко реагував лідер більшовиків на заклики сіоністів до євреїв про невтручання в російську політичну боротьбу, необхідність зайнятися власними справами. Несумісність цієї установки з більшовицькою ідеологічною доктриною призвела В. І. Леніна до висновку з серйозними наслідками, що сіонізм є більшим ворогом соціал-демократії, ніж антисемітизм, бо перший «відволікав від революційної боротьби значні культурні прошарки єврейського пролетаріату», а другий – «вів за собою лише зовсім темні в культурному і політичному відношенні елементи російського населення» [25].

Полемізуючи щодо національної культури з членом Бунду Ф. Лібманом, який друкував свої статті в щотижневій газеті на їдиші «Цайт» («Час»), В. І. Ленін зазначав, що «в кожній національній культурі є, хоча б і не розвинуті, елементи демократичної і соціалістичної культури, бо в кожній нації є трудяща маса, що експлуатується, умови життя якої неминуче породжують ідеологію демократичну й соціалістичну. Але в кожній нації є також культура буржуазна (а в більшості ще чорносотенна й клерикальна) – до того ж не у вигляді тільки «елементів», а у вигляді пануючої культури. Тому «національна культура» загалом є культура поміщиків, попів, буржуазії» [26]. Виходячи з цих позицій В. І. Ленін розглядав проблему єврейської національної культури, сама ідея якої була для нього неприйнятною. Він стверджував, що, «хто прямо або непрямо піднімає гасло єврейської «національної культури», той (які б не були в нього благі наміри) – ворог пролетаріату, прибічник старого й кастового в єврействі, посібник рабинів і буржуа», тобто «євреї-буржуї» є носіями «єврейського націоналізму», а звідси: «єврейська національна культура – гасло рабинів і буржуа, гасло наших ворогів» [27].

В «Критичних нотатках з національного питання» В. І. Ленін зазначав: «гасло робочої демократії не «національна культура», а інтернаціональна культура демократизму і всесвітнього робітничого руху. Нехай буржуазія ошукує народ будь-якими «позитивними» національними програмами. Свідомий робітник відповість їй: є тільки одне вирішення національного питання (наскільки взагалі можливе його вирішення у світі капіталізму, у світі наживи, гризоти і експлуатації) і це вирішення – послідовний демократизм». Далі він підкреслював, що «національній гризоті різних

буржуазних партій з питань про мову тощо робітнича демократія протиставляє вимогу: безумовної єдності й повного злиття робочих всіх національностей у всіх робочих організаціях, професійних, кооперативних, споживчих, просвітницьких та будь-яких інших, на противагу будь-якому буржуазному націоналізму. Тільки така єдність і злиття може відстояти демократію, відстояти інтереси робочих проти капіталу, – який вже став та все більш стає інтернаціональним, відстояти інтереси розвитку людства до нового устрою, вільному від будь-яких привілеїв і будь-якої експлуатації» [28].

У відповідності з цим лідер більшовиків вирішував питання і про асиміляцію, різко критикуючи непослідовну позицію Бунду з цього приводу: «всього більше кричать проти «асиміляторства» російських ортодоксальних марксистів єврейські націоналісти в Росії загалом, бундівці в тому числі, особливо» [29]. Згідно переконанням В. І. Леніна, слід засуджувати лише насильницьку асиміляцію, що пов'язана з національним пригніченням, з привілеями однієї нації та нерівноправ'ям інших. Асиміляцію ж добровільну, стихійну, пов'язану з конкретними обставинами перебування дрібної нації в середовищі великої, він вважав позитивним явищем. Проти асиміляції: «можуть кричати тільки єврейські реакційні міщани, які бажають повернути назад колесо історії, примусити її йти не від порядків Росії та Галіції до порядків Парижа і Нью-Йорка, а навпаки. Проти асиміляторства ніколи не кричали ті всесвітньо-історичні прославлені найкращі люди єврейства, які давали світу передових вождів демократії й соціалізму. Проти асиміляторства кричать тільки благоговійні споглядачі єврейської «задньої»» [30]. Отже, В. І. Ленін зазначав, що «пролетаріат... вітає будь-яку асиміляцію націй за виключенням насильницької або такої, що спирається на привілеї» [31].

Лідер більшовиків був проти ідеї культурно-національної автономії. Він стверджував: «Боротьба проти всякого національного гніту – безперечно так. Боротьба за будь-який національний розвиток, за «національну культуру» загалом – безперечно ні» [32]. Для В. І. Леніна вимога безперечного рівноправ'я євреїв, у відстоюванні якої він був послідовний протягом всього життя, передбачала їх добровільну й безболісну асиміляцію. Рішуче засновник РСДРП(б) виступав проти ідеї, яку відстоювали члени Бунду, національно-екстериторіальної автономії для євреїв. Він зазначав: «наші бундівці й ліквідатори збирають на всьому світі всі помилки й всі опортуністичні вагання соціал-демократів різних країн і різних націй, збираючи в свій багаж неодмінно найгірше з всесвітньої соціал-демократії: вирізки із бундівських і ліквідаторських творів могли би скласти, разом взяті, взірцевий соціал-демократичний музей поганого смаку» [33]. Взірцем вирішення «єврейського питання» В. І. Ленін вважав Європу, де, як він зазначав, «євреї отримали повне рівноправ'я і все більше зливаються з тим народом, серед якого вони живуть» [34].

Після Жовтневого перевороту в 1917 р. вирішальну роль у політиці В. І. Леніна з «єврейського питання» зіграло намагання використати його в якості одного зі способів збереження й зміцнення влади більшовиків. Він і раніше неодноразово відмічав, що відсоток євреїв у демократичних і пролетарських рухах скрізь помітно вище відсотка євреїв серед населення в цілому. Голова Ради Народних Комісарів був ініціатором як висування євреїв на провідні пости в державному і партійному апараті, так і оголошення поза законом антисемітизму, бо в роки громадянської війни захист радянської влади в багатьох випадках «співпадав для євреїв із захистом від фізичного знищення» [35]. Однак, в партійних документах, що були засекречені в радянські часи, є відомості про те, що наприкінці 1919 року в проекті структури радянського уряду в Україні, Володимир Ілліч вимагав виключити зі списку «єврейську дрібну буржуазію». Неможна не помітити іронічний відтінок, з яким В. І. Ленін використовував штампи

більшовицької ідеології та в той же час визнавав, що серед більшовицьких лідерів немало євреїв.

Беручи до уваги важливість залучення на сторону більшовиків всієї єврейської маси, яка уявляла собою, особливо в колишній смузі осілості, велику етнічну спільність з власною культурою і мовою, В. І. Ленін підтримав визнання їдишу національною єврейською мовою, а також створення спеціальних єврейських відділів у державних і партійних органах: Центрального комісаріату з єврейських національних справ як урядового органу радянської влади для проведення серед євреїв національної політики Комуністичної партії, що функціонував з 20 січня 1918 до квітня 1924 року поряд з іншими комісаріатами національних меншин у складі Народного комісаріату по справах національностей на чолі з Й. В. Сталіним. А також Єврейських комуністичних секцій РКП(б), перша з яких була створена в місті Орел у липні 1918 року, а потім ще в 12 містах з єврейським населенням [36].

В. І. Ленін стверджував, що «демократична держава, безумовно, повинна визнати повну свободу різних мов і відкинути будь-які привілеї однієї з мов», «усі нації держави, безумовно, рівноправні, та будь-які привілеї одній із націй або одній із мов визнаються неприпустимими і протиконституційними» [37]. Цей тезис носив тактичний і тимчасовий характер, він в деякій мірі сприяв розвитку єврейської національної культури на їдиші та національної самосвідомості. На практиці за вказівкою або при підтримці лідера радянської держави проводилась політика переслідування сіоністів, боротьба проти єврейської релігії та традицій, заборона івриту, що призвело в подальшому до майже повного знищення єврейської культури в СРСР.

На основі проведеного дослідження можна зробити наступний висновок: спеціально дослідженням «єврейського питання» Володимир Ілліч Ленін ніколи не займався, але як лідер політичної партії він не міг в своїх творах оминати цю проблему. Ленінська позиція з «єврейського питання» сформувалась в ідейній та організаційній боротьбі з Бундом. Голова Ради Народних Комісарів був принциповим противником національно-культурної автономії, отримати яку сподівались євреї. В. І. Ленін євреїв окремим народом не вважав і вбачав єдине «прогресивне» майбутнє для них тільки у поступовій асиміляції. Його особиста позиція з «єврейського питання» в значній мірі визначила політику радянської влади по відношенню до євреїв, хоча в реальному житті вона зазнавала істотних змін.

РЕЗЮМЕ

Автор статті ставив перед собою задачу, аналізуючи произведения російского политического и государственного деятеля Владимира Ильича Ленина (Ульянова), подписанные им законодательные акты по национальной политике, обобщая итоги новейших научных трудов зарубежных и украинских историков, охарактеризовать личное отношение лидера большевиков к «еврейскому вопросу».

Проведенный анализ позволил сделать вывод о том, что В. И. Ленина, который специально исследованием «еврейского вопроса» никогда не занимался, как лидера политической партии время от времени интересовала эта проблематика, причем во многих ее аспектах: с точки зрения развития еврейского рабочего движения и его отношения к Российской социал-демократической рабочей партии; погромов как нового явления функционирования самодержавия и вопросов борьбы с этим явлением; роли евреев в революционном движении; борьбы с антисемитизмом, погромами в первые годы гражданской войны и становления советской власти. Владимир Ильич Ленин определял свое отношение к евреям с политической и классовой точки зрения,

придавая особую важность переходу все большего числа еврейской интеллигенции и рабочего класса на сторону советской власти.

Ленинская позиция по «еврейскому вопросу» сформировалась в идейной и организационной борьбе с Бундом. Председатель Совета Народных Комиссаров был принципиальным противником национально-культурной автономии, получить которую надеялось еврейское население государства. В. И. Ленин евреев отдельным народом не считал и видел единственное «прогрессивное» будущее для них только в постепенной ассимиляции. Его личная позиция по «еврейскому вопросу» в значительной мере определяла политику советской власти по отношению к евреям, однако в реальной жизни она претерпевала значительные изменения. Так, тезис лидера большевиков о равноправии всех наций в советском государстве и признании привилегий одной из наций недопустимыми и противоконституционными, хотя носил тактический и временный характер, в некоторой степени благоприятствовал развитию еврейской национальной культуры на идише и национального самосознания. На практике же при поддержке В. И. Ленина проводилась политика преследования сионистов, борьба против еврейской религии и традиций, запрет иврита как буржуазного языка, что привело в дальнейшем практически к полному уничтожению еврейской национальной культуры в СССР.

Ключевые слова: В. И. Ленин (Ульянов), евреи, «еврейский вопрос», антисемитизм, погромы, Бунд, сионизм, ассимиляция, идиш, иврит.

SUMMARY

The author of the article set itself the task of analyzing the works of Russian politician and statesman of Vladimir Lenin (Ulyanov), signed legislation on national policies, summing up the results of the latest scientific papers of foreign and Ukrainian historians, describe the personal attitude of the Bolshevik leader to "the Jewish Question".

The analysis concluded that Lenin, who never indulged in specifically study the "Jewish Question", as the leader of the political party from time to time was interested in this subject, and in many of its aspects: from the point of view of the development of the Jewish labour movement and its relationship to the Russian Social Democratic Labour Party; pogroms as a new phenomenon of autocracy and combating this phenomenon; the role of Jews in the revolutionary movement; combating anti-Semitism, pogroms during the civil war and in the early years of Soviet power. Vladimir Ilyich Lenin defined his attitude to Jews with political and class view, attaching particular importance to the transition of a growing number of Jewish intellectuals and the working class on the side of the Soviets.

Lenin's position on the "Jewish Question" was formed in the ideological and organizational struggle with the Bund. The Chairman of the Council of People's Commissars was a principled opponent of national cultural autonomy, which had hoped the Jewish population of the State. Lenin does not think that Jews is separate people and seen "progressive" future for them only in gradual assimilation. His personal position on the "Jewish Question" largely determined the Soviet policy towards Jews, but in real life it underwent significant changes. Thus, the thesis of the Bolshevik leader on equality of all Nations in the Soviet State and recognition of the benefits of one of the Nations inadmissible and unconstitutional, was a tactical and temporary, to some extent, favoured the development of a Jewish national culture and national consciousness in Yiddish. In practice, however, policy of persecution of the Zionists, the struggle against the Jewish religion and traditions, Hebrew as the language of the bourgeois was made with the support of Lenin. It was leading to almost complete annihilation of the Jewish national culture in the USSR.

Key words: V. I. Lenin (Ulyanov), Jews, «Jewish Question», anti-Semitism, pogroms, the Bund, Zionism, assimilation, Yiddish, Hebrew.

ПОСИЛАННЯ ТА ПРИМІТКИ:

1. Лениниана: Библиографический указатель произведений В. И. Ленина и литературы о нем. Т.1-19. – М., 1971 – 1988.
2. Ленин В. И. Вопросы национальной политики и пролетарского интернационализма. – М.: Политиздат, 1965. – 192 с.
3. Ленин о еврейском вопросе в России. – Запорожье: Коммунар, 1924. – 95 с.
4. Будницкий О. В. Российские евреи между красными и белыми (1917 – 1920). – М.: РОССПЭН, 2006. – 552 с.
5. Краус Тамаш Ленин. Социально-теоретическая реконструкция. – М.: Наука, 2011. – 395 с.
6. Pipes Richard Ed. The Unknown Lenin: From the Secret Archive. – New Haven and London, 1996. – 240 p.
7. Петровский-Штерн Й. Еврейский вопрос Ленину. – М.: Мосты культуры / Гешарим, 2012. – 288 с.
8. Гительман Цви Беспокойный век: Евреи России и Советского Союза с 1881 г. до наших дней. – М.: Новое литературное обозрение, 2008. – 512 с.
9. Люстигер А. Сталин и евреи: Трагическая история Еврейского антифашистского комитета и советских евреев / Пер. с нем. – М.: РОССПЭН; Фонд Первого Президента России Б. Н. Ельцина, 2008. – 478 с.; Mintz Mattityahu Lenin's Hidden Formula on the Jewish Question and Its Presence in Soviet-Jewish Discourse // Kwartalnik Historii Żydów. – 2008. - №227. – Р. 301 – 312; Бейзер Михаэль Евреи Ленинграда. Национальная жизнь и советизация, 1917 – 1939. – М.: Мосты культуры, Иерусалим: Гешарим, 1999/5760. – 447 с.; История евреев России. Учебник / Глава автор. коллектива Л. Прайсман. – М.: «Лехаим», 2005. – 728 с.; Млечин Л. Ленин. Соблазнение России. – СПб.: Питер, 2012. – 432 с.
10. Гусев В. В. Коссовский и В. Медем против В. Ленина: могут ли евреи называться нацией и иметь собственную государственность? // Материалы Тринадцатой Ежегодной Международной Междисциплинарной конференции по иудаике / Редкол.: К. Ю. Бурмистров, Р. М. Капланов, В. В. Мочалова. Академическая серия. Выпуск 20. – М.: Центр «Сэфер», Институт славяноведения РАН, 2006. – 544 с.; Лобанова-Гулак М. Истоки тактических и организационных разногласий теоретиков Бунда и В. И. Ленина накануне II съезда РСДРП (на примере конфликта по поводу созыва О. К.) // Материалы Одиннадцатой Ежегодной Международной Междисциплинарной конференции по иудаике / Редкол.: Р. М. Капланов, В. В. Мочалова. Академическая серия. Выпуск 16. Ч.1. – М.: Пробел-2000, 2004. – 480 с.
11. Краткая еврейская энциклопедия / Гл. ред. Ицхак Орен (Надель), Михаэль Занд. В 10 т. Т.4: Кабак – Лютер. Репринтное изд. – М.: «Красный пролетарий», 1996. – 1016 с. – С. 766 – 769; Енциклопедія історії України: У 10 т. / Редкол.: В. А. Смолій (голова) та ін. Т.6: Ла – Мі. – К.: Наук. думка, 2009. – 777 с. – С. 112 – 114.
12. Ленин о еврейском вопросе... Назв. праця. – С. 40.
13. Ленин В. И. Вопросы национальной политики... Назв. праця. – С. 10.
14. Ленин о еврейском вопросе... Назв. праця. – С. 79 – 80.
15. Краткая еврейская энциклопедия. Назв. праця. – С.766; Арутюнов А. А. Ленин. Личностная и политическая биография (Документы, факты, свидетельства). Т.II. – М.: Вече, 2003. – С. 215.
16. Ленин о еврейском вопросе... Назв. праця. – С. 73.
17. Будницкий О. В. Назв. праця. – С. 125.
18. Там само.

19. Ленин о еврейском вопросе... Назв. праця. – С. 16 – 17.
20. Там само. – С. 75.
21. Краус Т. Назв. праця. – С. 300.
22. Люстигер А. Назв. праця. – С. 63.
23. Краткая еврейская энциклопедия. Назв. праця. – С. 767.
24. Ленин В. И. Вопросы национальной политики... Назв. праця. – С. 13.
25. Ленин о еврейском вопросе... Назв. праця. – С. 35.
26. Ленин В. И. Вопросы национальной политики... Назв. праця. – С. 8.
27. Краткая еврейская энциклопедия. Назв. праця. – С. 767.
28. Ленин В. И. Вопросы национальной политики... Назв. праця. – С. 6.
29. Там само. – С. 12.
30. Там само. – С. 13.
31. Там само. – С. 19.
32. Краткая еврейская энциклопедия. Назв. праця. – С. 768.
33. Ленин В. И. Вопросы национальной политики... Назв. праця. – С. 33.
34. Ленин о еврейском вопросе... Назв. праця. – С. 54.
35. Там само. – С. 88.
36. Див. матеріали Російського державного архіву соціально-політичної історії, ф.445, оп.1, спр. 5,14, 41, 63, 65, 72, 73, 84, 125, 126, 131, 176, 178, 179.
37. Мова-народ: висловлювання про мову та її значення в житті народу / упор. О. Тихий. – К.: Смолоскип, 2007. – С. 7.

Надійшла до редакції 20.05.2014 р.

ББК ТЗ(2)63-725

ПРОБЛЕМА ІНТЕРАКЦІЇ СУБ'ЄКТІВ РЕЛІГІЙНОЇ ПОЛІТИКИ СРСР В 1940-і – 1960-і РОКИ

С. В. Петров

АНОТАЦІЯ

Стаття розглядає проблему інтеракції суб'єктів релігійної політики в СРСР. Увагу сфокусовано на визначенні місця і ролі суб'єктів релігійної політики, а також їх взаємовплив. З метою більш чіткого усвідомлення ролі та внутрішніх зв'язків головних суб'єктів релігійної політики в СРСР автор виділяє три основні групи в структурі релігійної політики, а саме: «Ідеологи», «Адміністратори» та «Виконавці». Окрема увага в статті приділяється еволюції відносин між цими групами, а також внутрішньогруповим відносинам.

Ключові слова: релігійна політика, КДБ, ідеологічний відділ ЦК КПРС, Рада у справах РПЦ, Рада у справах релігійних культів, Агітпроп.

На сьогодні суб'єктам релігійної політики СРСР в 1940-і –1960-і роки науковці приділили достатньо уваги, тому зараз першочерговим є завдання комплексного осмислення їх інтеракції в часовій площині. Різні структури та особистості займали різні місця та відповідно мали різну вагу в системі координат релігійної політики. На що вони впливали, яку функцію виконували та яким чином взаємодіяли між собою? Політбюро, ЦК КПРС, Уряд, Президія Верховної Ради СРСР, КДБ, Рада у справах релігійних культів, Рада у справах РПЦ, МВС, Прокуратура, партійні та радянські органи влади тощо приймали участь в релігійній політиці держави, але їх внесок в цю